

Katarzyna Walczak

UNIwersytet Papięski Jana Pawła II w Krakowie

Klejnot miasta zaginiony. Zarys dziejów krakowskiego kościoła Wszystkich Świętych do końca XVI wieku

Pomiędzy dzisiejszą ulicą Franciszkańską, Dominikańską i Grodzką istnieje nieregularny plac nazwany od stojącego w tym miejscu do 1835 roku kościoła Wszystkich Świętych. Nieistniejący już dzisiaj, a powstały w okresie gotyku kościół, który stanowił centrum parafii obejmującej południową część miasta, stał się inspiracją do napisania niniejszego artykułu. Na temat kościoła Wszystkich Świętych powstało już opracowanie z punktu widzenia historyka sztuki¹, jednakże jak do tej pory nie pojawiła się publikacja opisująca dzieje tej najmniejszej, jednej z najstarszych parafii krakowskich. Artykuł nie aspiruje do roli monografii, ma stanowić jedynie zarys problemów, które powinny zostać podjęte i rozwinięte w dalszych opracowaniach.

Powstanie i kształtowanie się parafii Wszystkich Świętych

Kościół Wszystkich Świętych umiejscowiony był, jak już wspomniano, na styku Okołu i późniejszego miasta lokacyjnego, pomiędzy dwoma kościołami: św. Trójcy, który został w XIII wieku przekazany dominikanom, oraz franciszkańskim. Pierwsza informacja źródłowa, w której pojawia się jego wezwanie, znajduje się w *Żywocie Większym św. Stanisława* z ok. roku 1257. Pośród zeznań świadków *Żywotu* znajduje się ustęp wspominający o opętanym młodzieńcu

¹ J. Klepacka, *Kościół WW. Świętych w Krakowie*. „Kronika Miasta Krakowa” 1959–1960 [druk 1962], s. 38–39.

Pietrku, który stał przywiązany przed budowlą i został cudownie uzdrowiony za sprawą św. Stanisława².

W historiografii przyjęło się wiązać początek budowy z wydarzeniem wcześniejszym, mianowicie z przeniesieniem prawdopodobnie pierwszej krakowskiej parafii z oddanego dominikanom kościoła św. Trójcy. Informacja o jej przeniesieniu zawarta została w dokumencie bp. Iwona Odrowąża dla dominikanów, zwalniającym zakonników od jej zarządu³. W dokumencie biskupim nie został jednak określony kościół, do którego agendy parafialne zostały przeniesione, przez co nie ma wśród historyków zgody co do jej umiejscowienia. Twierdzi się, za przekazem Długosza, że parafia przeniesiona została do kościoła Najświętszej Maryi Panny, wybudowanego w tym celu przez Iwona Odrowąża. Zwolnienie dominikanów od posługi parafialnej łączy się w czasie z pojawianiem się w dokumentach (od 1224) „parrochianus S. Marie de Cracov”⁴. Kościół Najświętszej Maryi Panny, położony w dogodniejszym miejscu oraz znacznie większy, lepiej mógł spełniać potrzeby szybko rozwijającego się miasta⁵. Niektórzy historycy twierdzą z kolei, że kościół Wszystkich Świętych mógł zostać wybudowany jako zastępczy kościół parafialny dla oddanego dominikanom kościoła św. Trójcy i nieukończonego jeszcze kościoła Najświętszej Maryi Panny.

Powszechny jest także pogląd jakoby funkcję parafii, po zwolnieniu dominikanów od jej zarządu, przejął istniejący już lub powstały właśnie w tym celu pobliski kościół Wszystkich Świętych. Do najprawdopodobniejszych należy jednak hipoteza o podziale parafii krakowskiej na parafię dla kolonii niemieckiej zajmującej północną część miasta, oraz ludności polskiej skupionej wokół kościoła św. Trójcy. Dla celów ludności polskiej miano przenieść częściowo agendy parafialne do istniejącego już lub niedawno wybudowanego kościoła Wszystkich Świętych, którego fundatorem miał być Jakub Boboła, człowiek pochodzący z „najznakomitszego podówczas rodu szlacheckiego małopolskiego

² *Monumenta Poloniae Historica* (dalej: MPH). T. 4. Lwów 1884, s. 416–417; Z. Perzanowski i J. Pleziowa uważają, że cud, w którym pojawia się kościół Wszystkich Świętych, zapisany był na zaginionej karcie protokołu sporządzonego przez Jakuba z Velletrii, przez co datowanie budowy można przesunąć na okres przed rokiem 1253; por. Z. Perzanowski, *Cuda Świętego Stanisława*. „*Analecta Cracoviensia*” T. 11: 1979, s. 47–66.

³ Z. Kozłowska-Budkowa, *Założenie klasztoru OO. Dominikanów w Krakowie*. „*Rocznik Krakowski*” R. 20: 1926, s. 1–19.

⁴ M. Friedberg, *Założenie i początkowe dzieje kościoła N. Panny Marji w Krakowie (XIII–XV w.)*. „*Rocznik Krakowski*” R. 22: 1929, s. 1–31.

⁵ M. Friedberg, *Założenie i początkowe dzieje...*, s. 15.

Lubowlitów-Ogniwów”. Funkcję kościoła parafialnego nacji niemieckiej spełniać miała późniejsza fara krakowska⁶.

Nie ma wystarczających danych źródłowych, by jednoznacznie rozwiązać kwestię związaną z przeniesieniem parafii z kościoła św. Trójcy, większość badaczy skłania się jednak do twierdzenia, że kościół Wszystkich Świętych istniał już przed połową wieku XIII i w tym czasie przyjął częściowo funkcje parafialne związane z duszpasterstwem ludności polskiej. Hipotezę tę zdają się potwierdzać badania archeologiczne oraz orientacja kościoła, chociaż jak wiadomo, ulica Grodzka zachowała swój bieg w nowym układzie urbanistycznym, da się w związku z tym ustalić jedynie, że kościół powstał przed lokacją⁷.

Pierwsze informacje dotyczące granic parafii Wszystkich Świętych znajdują się w dokumencie Jana Grota z 1327 roku. Według tego opisu do parafii należały domy po południowej stronie placu Dominikańskiego i placu Wszystkich Świętych oraz po stronie północnej, a także mieszkańcy tzw. Nowego Miasta. Teren parafii rozgraniczony był ulicą rozumianą w sensie nie samego traktu komunikacyjnego, ale obejmującą obie jej pierzeje⁸.

Długosz w opisie parafii Wszystkich Świętych podaje jedynie: „sub qua et castrens is tota, a circulo inchoando, et lata platea usque ad murum civilem, versus monasterii Sancti Francisci, inclusa curia episcopi Cracoviensis, porrecta”⁹. W związku z zapisem o przynależności wzgórza wawelskiego do parafii Wszystkich Świętych, toczyły się długotrwałe spory pomiędzy kościołem św. Michała a kościołem Wszystkich Świętych.

W wizytacji przeprowadzonej z polecenia kard. Jerzego Radziwiłła w 1599 roku podane zostały te same granice parafii w obrębie miasta jak w poprzednich źródłach, jednakże określono również jej tereny poza murami. Do parafii należały ulice: platea Castrens is (Grodzka), rozpoczynając od domu Pileckiej aż do bramy u wylotu Grodzkiej, ulica Szeroka aż do nieruchomości prepozyta klasztoru miechowskiego włącznie po jednej stronie i do browaru należącego

⁶ P. Tyszka, *Obraz przestrzeni miejskiej Krakowa XIV–XV wieku w świadomości jego mieszkańców*. Lublin 2001, s. 219–220; J. S. Jarmoz, *Układ przestrzenny miasta Krakowa sprzed lokacji 1257 r.* „Biuletyn Krakowski” T. 2: 1960, s. 24.

⁷ A. Niewiński, *Przestrzeń kościelna w topografii średniowiecznego Krakowa. Próba syntezy*. Kraków 2004, s. 98; F. Klein, *Stary Kraków*. Kraków 1916, s. 50–56.

⁸ *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa* (dalej: KDMKr). Wyd. F. Piekosiński. T. 1. Kraków 1879, nr 374, s. 499; P. Tyszka, *Obraz przestrzeni...*, s. 219–220.

⁹ J. Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis* (dalej: DLb). Wyd. A. Przeździecki. T. 2. Kraków 1864, s. 6.

do dominikanów po stronie drugiej, domy i kurie do cmentarza św. Trójcy z ulicami poprzecznymi, ulica Kanonicza, zamek krakowski, Stradom między mostem na Wiśle a bramą Zamkową, domy leżące na Podzamczu do brzegu Wisły, przemieście Zwierzyniec aż do domu Smoleńsk albo do mostu na rzece Niecieczy i przedmieście Garbary, domy rybaków z tą częścią Garbar, w mieście Krakowie Psi Rynek, ulica Bracka, dwa domy na rogu, ulica Wiślna z kurią biskupią i kuriami leżącymi naprzeciwko aż do domów rzemieślników, domy obok kościoła św. Franciszka z kuriami i łaźnią, domy prywatne otaczające miasto od Stradomia zaczynając do kaplicy św. Sebastiana¹⁰.

Według Tadeusza Ładogórskiego około 1340 roku parafia zajmowała teren 2 km² i zamieszkiwało ją 3045 osób¹¹. Była drugą pod względem mieszkańców i zarazem najgęściej zaludnioną parafią Krakowa (na 1 km² przypadało 1897 osób)¹². Wśród mieszkańców parafii przeważali rzemieślnicy, stanowiący większość osadników na tych terenach już od X wieku. Specyfika parafii Wszystkich Świętych polegała na jej podziale na dwie części: północną i południową. Część północna zdominowana była przez zakony mendykanckie (franciszkanów i dominikanów). Część południowa, zajmująca teren Okołu, w większości należała do rodów szlacheckich posiadających tam swoje fundacje kościelne, przez co postrzegano ją jako niemieszczzańską¹³.

Podwójne probostwo i fundator

Do pełnego przedstawienia dziejów kościoła Wszystkich Świętych niezmiernie ważna jest informacja z 11 maja 1278 roku o rektorze Arnoldzie, który świadcował na dokumencie kanonika krakowskiego Zbrośława¹⁴. Jerzy Rajman uważa, że użycie w tym przypadku wyrażenia *rector* może świadczyć o statu-

¹⁰ Akta wizytacji dekanatu krakowskiego 1599 r. przeprowadzonej z polecenia kardynała Jerzego Radziwiłła (dalej: AWiz). Cz. 1. Wyd. C. Skowron. W: *Materiały Źródłowe do Dziejów Kościoła w Polsce*. T. 2. Lublin 1965, s. 38–39.

¹¹ T. Ładogórski, *Studia nad zaludnieniem Polski w XIV w.* Wrocław 1955, s. 196.

¹² Tamże.

¹³ S. Gawlas, *Nova Civitas in Okol. Fragment z dziejów Krakowa*. W: *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*. T. 6. Pod red. S. K. Kuczyńskiego. Warszawa 1994, s. 101–110.

¹⁴ *Kodeks dyplomatyczny Małopolski* (dalej: KDMp). T. 2. Wyd. F. Piekosiński. Kraków 1886, nr 484, s. 140–142.

sie parafialnym kościoła¹⁵. Informacja ta wskazuje, że parafia posiadała jednego proboszcza, jednakże rachunki świętopietrza z lat 1325–1327 wymieniają już dwóch proboszczów – Floriana i Bogufała. Decyzja o powołaniu przy kościele podwójnego probostwa tłumaczona jest przez Długosza sporem, który miał mieć miejsce w wiele lat po śmierci fundatora, którym był po części legendarny możnowładca krakowski Jakub Boboła herbu Leliwa. Spór wybuchł pomiędzy patronami kościoła i miał dotyczyć obsady proboszczowskiej, co doprowadziło do podziału probostwa na dwie części. Prawo patronatu¹⁶ do tzw. części murowanej kościoła posiadali w wieku XV Leliwici, dziedzice zamków w Tarnowie, Melsztynie i Jarosławiu, nazwani przez Długosza *barones*. Nad drugą częścią kościoła, tzw. drewnianą, patronat objęli mniej zamożni członkowie rodu z Wielkiego i Małego Piasku, Słupowa i Gadawy. Patroni poszczególnych części kościoła posiadali prawo prebendy. Przekaz Długosza znajduje potwierdzenie w aktach sądowych biskupa krakowskiego, kiedy w latach 1471–1481 występowali o patronat szeroko rozrodzeni Leliwici. Przypadek dwuplebanalnej obsady kościoła Wszystkich Świętych nie jest odosobniony. Także w innych parafiach spotyka się współlistnienie dwóch, trzech, a czasami nawet czterech plebanów¹⁷. Praktyka ta ograniczona jest jednak tylko do diecezji gnieźnieńskiej (3), wrocławskiej (7) i krakowskiej (21)¹⁸. Nie wiadomo, jak wyglądał podział obowiązków proboszczowskich w kościele Wszystkich Świętych. Prawdopodobne jest,

¹⁵ J. Rajman, *Kraków. Zespół osadniczy, proces lokacji, mieszczanie do r. 1333*. Kraków 2004, s. 156–157.

¹⁶ Z. Kaczmarczyk, *Monarchia Kazimierza Wielkiego. Organizacja kościoła, sztuka i nauka*. T. 2. Poznań 1946, s. 97–99; prawo patronatu (*ius patronatus*) zastąpiło prawo własności kościoła osób prywatnych panujące w Kościele polskim do XIII wieku, ograniczając w teorii uprawnienia patronów kościoła; wprowadzone w ramach reform arcybiskupa gnieźnieńskiego Henryka Kietlicza w pocz. XIII wieku; zob. W. Abraham, *Początki prawa patronatu w Polsce*. Lwów 1889; J. Mularczyk, *Ze studiów nad prawem patronatu na Śląsku w wiekach średnich*. „Sobótka” R. 32: 1977, nr 2, s. 133–148; B. Szady, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych. Podstawy i struktura*. Lublin 2003, s. 15–34, 184–188.

¹⁷ E. Wiśniowski, *Rozwój organizacji parafialnej w Polsce do czasów reformacji*. W: *Kościół w Polsce*. T. 1: Średniowiecze. Pod red. J. Kłoczowskiego. Kraków 1966, s. 282–283; E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*. Lublin 2004, s. 58–61.

¹⁸ Marek Osmałek wymienia obsady wieloplebanalne również w parafii w Łęcznej, Michałowie, Żarkach i Sędziszowie koło Jędrzejowa, jednakże B. Kumor zaznacza, że nie ma informacji na ten temat w spisach świętopietrza, *Księgach uposażeń* ani *Księdze dochodów* z 1529 roku; B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do r. 1795*. T. 4. Kraków 1998, s. 364–370; M. Osmałek, *Parafie z wieloosobową obsadą plebańską w diecezji krakowskiej w średniowieczu*. „Summarium” Nr 26/27: 1997/1998, s. 37–45.

w związku z osobnym uiszczaniem świętopietrza, że mieli oni rozgraniczone obowiązki, jednakże z powodu braku materiału źródłowego nie da się wskazać dokładnego ich zakresu¹⁹.

Istotny dla rozpatrywania wczesnych dziejów kościoła Wszystkich Świętych jest dokument fundacyjny ołtarza św. św. Antoniego i Leonarda, wydany 23 sierpnia 1386 roku. Fundatorem altarii był Jan z Melsztyna, kasztelan krakowski. Dokument potwierdzający fundację kasztelana wydał biskup krakowski Jan Radlica. Zapisano w nim: „ecclesia parochiali sub titulo Sanctorum Omnium, novissime per famosum virum Iacobum Bobola, militem in regno Hispanie ordinis celebrissimi Hierosolymitani, in urbe Cracoviensi fundata”²⁰. Jakuba Bobolę jako fundatora kościoła Wszystkich Świętych wymienia również Długosz²¹, zaznaczając „fundata autem, dotata et erecta asseritur per quendam Jacobum Bobola”²². Rycerz miał przybyć z Nadrenii i wskutek złożonej obietnicy nosić wraz ze swoją rodziną tylko szaty białego koloru. Bobola miał otrzymać herb Leliwa od Władysława Łokietka jako zasługę za wygraną bitwę. Za zasługi w wojnie z Węgrami otrzymać miał również nadania od Kazimierza Wielkiego i jego ojca²³. Już za czasów Długosza pogląd na temat nadreńskiego pochodzenia Jakuba Boboli był kwestionowany, dlatego kronikarz tak mocno go podkreślał. Odmienne o pochodzeniu fundatora kościoła Wszystkich Świętych pisał Sta-

¹⁹ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*. Lublin 2004, s. 58–61.

²⁰ KDMp, cz. 4, s. 6; W. Dworzaczek podkreśla, iż dokument jest falsyfikatem, znanym wyłącznie z kopii sporządzonej w 1742 roku przez Stanisława ze Słupczy z wierzynelnego oryginału pochodzącego z 1521 roku; W. Wisłocki uważa, że w czasie sporządzania transumptu doszło do pomyłki i zamiast „Florianus epus” skryba napisał „Joannes epus”, zamiast „Urbani V”, napisał „Urbani VI”, z kolei zamiast 1370 zamieszczona została data 1386; W. Dworzaczek tłumaczy wyraz „novissime” jako „ostatnio, niedawno”, co przesunąłoby fundację kościoła na pocz. XIV wieku, a wiadome jest, że kościół istniał już w połowie XIII wieku; dokument znany jest w literaturze dzięki zawartej w nim wzmiance nt. pieśni Bogurodzicy, przez co stał się obiektem zainteresowania; pomimo fałszerstwa przekaz może jednak stanowić cenne źródło, gdyż jego autor mógł oprzeć się na znanych mu autentycznych dokumentach lub tradycji; W. Wisłocki, *Rękopisy archiwum senatu uniwersyteckiego w Krakowie*. Kraków 1881; W. Dworzaczek, *Leliwici Tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego wiek XIV–XV*. Warszawa 1971, s. 56–57.

²¹ Wiadome jest, że Długosz przebywał jakiś czas na zamku w Melsztynie, musiał więc wiedzieć coś na temat protoplastów rodu Leliwitów Tarnowskich; zob. W. Dworzaczek, *Leliwici Tarnowscy...*, s. 62.

²² DLb, t. 2, s. 6.

²³ Tamże.

nisław Orzechowski, twierdząc, że Leliwa jest i zawsze była herbem polskim, prawdopodobnie wywodzącym się z ziemi tarnowskiej, a co za tym idzie również z tego terenu miał się wywodzić Bobola²⁴.

Uposażenie i dochody parafii

Uposażenie parafii zostało oszacowane po raz pierwszy w spisie świętopietrza z lat 1325–1327²⁵. Wiadomości na temat uposażenia poszczególnych części kościoła znajdują się w *Liber beneficiorum* Długosza²⁶. Do probostwa murowanego należał folwark Podskalany położony w parafii Modlnica, wraz z dziesięcinami z całej wsi i robocizną 3 dni w tygodniu od 3 zagrodników, którzy mieli płacić również 2 fertony; dziesięciny snopowe i konopne w wysokości 15 grzywien ze wsi Wielka Wieś (parafia Biały Kościół), która posiadała 17 łanów kmiecych, jedną gospodę, ziemię, zagrodnika bez ziemi. Wieś Biały Kościół płaciła 8 grzywien dziesięciny snopowej i konopnej, posiadała murowany kościół parafialny św. Marii Magdaleny należący do Jana Korzekwickiego z domu Syrkomola, 15 łanów kmiecych i sołtysa, który posiadał 2 łany, dwie karczmy, dziedziczną jedną plebanię, ogród (ortulani). Pleban z Białego Kościoła posiadał własną ziemię. Z Wierzechowiska w parafii Biały Kościół, należącego do króla polskiego, w którym nie było łanów kmiecych, ale była karczma, ziemia, sześciu zagrodników z ziemią dziesięciny szacowano w wysokości 3–4 grzywny.

Do plebana probostwa murowanego należały również dziesięciny snopowe i konopne z Czelnej albo Woli (parafia św. Jakuba na Kazimierzu, w której było

²⁴ S. Orzechowski, *Żywoć i śmierć Jana Tarnowskiego kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego*. Wyd. K. J. Turowski. Sanok 1855, s. 35–40; B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*. Wyd. K. J. Turowski. Kraków 1858, s. 480–490.

²⁵ Wyceniono je na 30 i 14 grzywien. W roku następnym, 1328, z parafii zapłacono tylko 1 grzywnę świętopietrza, w 1335 – 2 grz 5 gr; w 1336 oraz 1347 – 2 grz 2 scotus cum dimidius. W latach 1348–1350 płacono 2 grz 2,5 scot. W 1351 roku wysokość taks została obniżona na 1 grz 21 scot., gdyż proboszcz zaprzysiął, że nie ma więcej parafian. W 1356 roku płacono 1 grz 2,5 gr; zob. *Monumenta Poloniae Vaticana*. T. 1: *Acta Camerae Apostolicae*. Vol. 1: 1207–1344. Wyd. J. Ptaśnik. Kraków 1913, s. 113, 183, 294, 297, 312, 368, 378; T. Ładogórski, *Studia nad zaludnieniem Polski...*, s. 106; T. Gromnicki, *Świętopietrze w Polsce*. Kraków 1908, s. 310–311.

²⁶ Dokładne informacje dotyczące wsi wchodzących w skład uposażenia kościoła Wszystkich Świętych zob. *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, [dostępny w Internecie] <http://www.slownik.ihpan.edu.pl>.

22 łanów kmiących, karczma, ogrody) oraz z Wysowej (parafia Biały Kościół, nie było łanów kmiących), które szacowano na 2 grzywny. Z Zelkowa w parafii Bolechowice, który należał w części do klasztoru św. Marka w Krakowie, do klasztoru Braci od Pokuty Błogosławionych Męczenników oraz w połowie do króla, pobierano dziesięciny w wysokości 6 groszy od łana. Takie same dziesięciny pobierane były z Bąbła w parafii Biały Kościół (łany kmiące, karczma Wiszowa, nie było zagrodników. Łącznie dochody z dziesięcin przynosiły rocznie 29 grzywien i 12 groszy²⁷. Do murowanej części parafii należały również dziesięciny pieniężne z Piasków Wielkich oraz z Zagajowa w parafii Piasek Wielki w wysokości 8 groszy z łana.

Ponadto do części murowanej należały 3 położone koło siebie domy zbudowane przez kanonika Jana Tarnowskiego: murowany koło kościoła św. Franciszka, położony na rogu, gdzie mieszkał pleban z wikarymi. Drugi był w dzierżawie za 4,5 grzywny, trzeci położony bezpośrednio koło cmentarza dzierżawiony był za 4 grzywny rocznie²⁸. Oprócz tego do tej części należały domy na ulicy Szerokiej, rozpoczynając od domu narożnego przed klasztorem św. Trójcy, aż do ulicy Grodzkiej; wszystkie domy były murowane z cegły i dzierżawione. Do wymienionych dochodów dochodziły nadto wpływy z ofertorium i kolędy, czyli około 8 grzywien²⁹. W sumie dochód plebana był znaczny i wynosił 45,4 grzywny i 12 groszy.

Jerzy Rajman zwraca szczególną uwagę na będący w uposażeniu części drewnianej *fundus principalis* kościoła we wsi Przegorzalę, który znajdował się w parafii Salwator na Zwierzyńcu. *Fundus principalis* obejmował 4 łany zagrodnicze, płacące po 20 groszy, 20 jajek, 2 kapłony, 2 selery i odpracowujący jeden wybrany dzień w jesieni. Do plebana należała też środkowa część przegorzalskiego jeziora, która posiadała dwa stadia wodne zwane „tonye” (górną część jeziora należała do klasztoru na Zwierzyńcu, dolna do Jakuba z Koniecpola). Pleban posiadał również las z łąkami i brzegiem Wisły, zwany Pasieka, koło granic wsi Bielany. Z drugiej strony Wisły posiadał z kolei las zwany Koło z łąkami i stawami, rozciągający się pomiędzy dobrami Kostrze i Tynec. Należał też do niego folwark w Przegorzalach. Część wsi należała do klasztoru zwierzynieckiego (łan, karczma, folwark, ogrody i młyn) oraz Jakuba z Koniecpola (łany kmiące oraz cała ziemia wymienionej wsi), którzy musieli płacić ze swojej części

²⁷ DLb, t. 2, s. 7–9; B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do r. 1795*. T. 2. Kraków 1998, s. 398–400.

²⁸ DLb, t. 2, s. 9; B. Kumor, *Dzieje diecezji...*, t. 2, s. 398–400.

²⁹ Tamże.

dziesięcinę w wysokości 15 grzywien³⁰. Do drewnianej części kościoła należały również dziesięciny ze wsi Bielany w parafii Zwierzyniec, która była w posiadaniu klasztoru zwierzynieckiego. We wsi należało do Mikołaja Zarogowskiego, rajcy krakowskiego, szlachcica h. Ostoja³¹, 5 łanów kmiecych, 2 karczmy, ziemia, 4 zagrodników posiadających ziemię, młyn oraz jeszcze jeden majątek ziemski, z których płacił plebanowi dziesięcinę snopową i konopną oszacowaną na 12 grzywien. Pleban pobierał także dziesięciny snopowe ze Słupowa w parafii Działdoszyce o wartości 10 grzywien (dziedzicem był Jakub Słupowski i Zaklika Międzygórski h. Bippennium, którzy posiadali 4 łany kmiece, 2 zagrodników oraz intratny majątek ziemski). Dziedzic Jakub Słupkowski i Falisław Czechowski h. Leliwa uiszczali dziesięcinę z dwóch folwarków we wsi Czechy w parafii Niegardów w wysokości 6 grzywien (z 4 łanów kmiecych, karczmy z ziemią). Z Gadawy w parafii Dobrawoda (dziedzicem był Jan Feliks z Tarnowa z domu Leliwa) proboszcz pobierał jedną grzywnę, z Piasku, posiadłości nazwanej Piasek Mały w parafii Piasek Wielki (dziedzicem był Spytko Melsztyński), Lipy (parafia Kije, dziedzicami byli Zawisza szlachcic z domu Olobok i Rafał h. Leliwa) i Karsowa (wieś w parafii Kije, dziedzic Zawisza Lipski) po 2 grzywny³².

Do proboszcza części drewnianej kościoła Wszystkich Świętych należał również drewniany dom naprzeciwko klasztoru św. Franciszka, po pożarze podzielony na dwie części. W jednej części zamieszkał sam pleban Arnolf z Mirzyńca, drugą dzierżawił za sumę 8 grzywien. Do tegoż proboszcza należały również drewniane domy z jednej części ulicy Grodzkiej do domu plebana, z których pobierał czynsze ziemskie w wysokości 32 groszy i jednego fertona³³. Offertorium i kolęda przynosiły plebanowi łącznie ponad 8 grzywien. W sumie proboszcz części drewnianej pobierał rocznie 68 grzywien, 32 gorsze i 7 fertonów³⁴.

Do dochodów kościoła Omnium Sanctorum zaliczyć należy czynsze, których adresatem najczęściej był proboszcz. Zdarzało się jednak, że jako adresata czynszu wymieniano również wezwanie kościoła („ad Omnes Sanctos”), altarystę lub altarię. Czynsze pobierane były nie tylko z domów należących do parafii, lecz

³⁰ DLb, t. 2, s. 10; J. Rajman, *Kraków. Zespół osadniczy...*, s. 82–84, przyp. 347.

³¹ „Quantum vero ad cmetrones, ortulanas, tabernas, molendinum ad alium praedium, pertinent ad Nicolaum Zarogovsky consulem Cracoviensem nobilem de domo Ostoya” (DLb, t. 2, s. 10).

³² DLb, t. 2, s. 10–12, B. Kumor, *Dzieje diecezji...*, t. 2, s. 398–400.

³³ *Cracovia artificum 1300–1500* (dalej: CA 1300–1500). Wyd. J. Ptaśnik. W: *Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce*. T. 4. Kraków 1917, nr 815, s. 249.

³⁴ DLb, t. 2, s. 10–12, B. Kumor, *Dzieje diecezji...*, t. 2, s. 398–400; K. Bąkowski, *Kraków przed lokacją z r. 1257. Z rycinami*. Kraków 1935, s. 101–102.

również z ogrodów i domów położonych przed bramą Mikołajską³⁵. W sumie kościół pobierał w tym okresie czynsze z 55 nieruchomości w obrębie miasta oraz poza jego bramami, stając na pierwszym miejscu spośród wszystkich kościołów krakowskich (liczba ta jest wyższa niż w przypadku katedry wawelskiej oraz kościoła Najświętszej Maryi Panny)³⁶.

Kościół Wszystkich Świętych czerpał ponadto dochody z pobożnych zapisów. Według ustaleń Elżbiety Piwowarczyk kościół otrzymał w XV wieku 18 legatów³⁷, na łączną sumę 51 florenów i 36 groszy³⁸. Przyczyną niewielkiej liczby testamentów z przeznaczeniem na kościół Wszystkich Świętych mógł być wspomniany podział parafii na część „mendykancką” i „możnowładczą”³⁹.

Kościół kolegiacki

W 1490 roku nastąpiło uwieńczenie długiego okresu starań o powołanie przy kościele Wszystkich Świętych kolegiaty. Starania takie rozpoczęte zostały już w połowie XIV wieku przez fundacje altarii przez Melsztyńskich. Fundacja kolegiaty przy krakowskim kościele była drugą tego rodzaju inwestycją rodu Leliwitów⁴⁰. Dokument fundacyjny wystawiony został 16 marca 1490 roku na wiecu w Nowym Korczynie przez przedstawicieli rodu Leliwitów oraz innych kolatorów i patronów obydwóch probostw, murowanego i drewnianego, a także fundatorów altarii w tym kościele⁴¹. Zgody na podjęcie przedsięwzięcia

³⁵ P. Tyszka, *Mieszczanie, instytucje kościelne i pieniądze. Zapisy pobożne w przestrzeni późnośredniowiecznego Krakowa*. W: *Ecclesia et civitas. Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym*. Pod red. H. Manikowskiej, H. Zaremskiej. Warszawa 2002, s. 53–62.

³⁶ Tamże.

³⁷ Dwa z legatów Josta Bognera łuczniaka z 1435 roku mylnie zostały zaliczone do legatów na rzecz kościoła dominikanów i franciszkanów; E. Piwowarczyk, *Legaty testamentowe „ad pias causas” w XV-wiecznym Krakowie. Z badań nad pobożnością miejską*. Kraków 2010, s. 424–425; CA 1300–1500, s. 95–96.

³⁸ E. Piwowarczyk, *Legaty...*, s. 104.

³⁹ Tamże, s. 318–321.

⁴⁰ Wcześniej staraniami Melsztyńskich ufundowana została kolegiata przy kościele parafialnym w Tarnowie.

⁴¹ *Codex diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis continet privilegia et documenta quae res gestas Academiae eiusque beneficia illustrant*. Ps. 3: *Ab Anno 1471 usque ad Annum 1506*. Wyd. Ż. Pauli, F. Piekosiński. Cracoviae 1880, s. 144–155.

udzielili również obydwaj proboszczowie kościoła Arnolf z Mirzyńca „Sacrae Theologiae Professor et Decretorum Doctor”, proboszcz części drewnianej, oraz Mikołaj Gromadzki, proboszcz parafii murowanej, którzy zwrócili się do biskupa krakowskiego Fryderyka Jagiellończyka o zniesienie podwójnego probostwa, pozostawienie parafii oraz utworzenie kolegiaty. Proszono również biskupa o mianowanie Mikołaja Gromadzkiego prepozytem, a Arnolfa z Mirzyńca dziekanem kapituły kolegiackiej, oraz o mianowanie na kanoników kolegiaty dotychczasowych sześciu altarystów: Bożego Ciała pierwszego ministerium patronatu Spytka z Melsztyna, Bożego Ciała drugiego ministerium patronatu Jana Rabsztyńskiego, altarii koło ambony prawa patronatu doktorów i magistrów Akademii Krakowskiej, altarii pod chórem, która była nową fundacją Melsztyńskich, altarii pod organami fundacji Szworców, altarii Świętej Marii Bractwa Ubogich oraz altarii w kaplicy patronatu Piotra niegdyś żupnika, prepozyta sandomierskiego⁴². Fundacja kolegiaty zatwierdzona została przez bp. Fryderyka Jagiellończyka 24 marca 1490 roku w Iłży. Dokument wydany przez biskupa został w całości zatwierdzony i transsumowany przez jego następcę na biskupstwie krakowskim Jana Konarskiego 27 kwietnia 1512 roku⁴³.

W dalszej części dokumentu fundacyjnego kolegiaty Leliwici zastrzegli dla siebie prawo patronatu oraz prezenty do prepozytury i dziekanii, do kanoników prawa te mieli posiadać fundatorzy altarii, na których kanonie zostały uposażone. Prepozyt, dziekan i kanonicy zobowiązani zostali do powołania przy kolegiacie kolegium 7 kapłanów wikariuszy, do których grona miał należeć także rektor szkoły⁴⁴.

Według wizytacji bp. Radziwiłła prawo patronatu w kościele nadal należało do rodu Leliwitów, dziedziców w Tarnowie, Zachowie, Melsztynie, Jarosławiu. 4 czerwca 1589 roku prawa tegoż na rzecz Uniwersytetu zrzekł się Hieronim Mielecki – kasztelan czechowski i starosta sandomierski⁴⁵.

⁴² Tamże.

⁴³ *Codex diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis continet privilegia et documenta quae res gestas Academiae eiusque beneficia illustrant*. Ps. 4: *Ab Anno 1507 usque ad Annum 1548*. Wyd. Ż. Pauli, F. Piekosiński. Cracoviae 1884, s. 38–39.

⁴⁴ *Codex diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis...*, Ps. 3..., s. 144–155.

⁴⁵ Z. Spieralski, *Mielecki Hieronim h. Gryf*. W: *Polski słownik biograficzny*. Pod red. E. Rostrowskiego. T. 20. Wrocław 1975, s. 754–755.

Szkoła i bractwo

Przy kościele Wszystkich Świętych istniała jedna z krakowskich szkół parafialnych. Pierwsza informacja źródłowa na jej temat pochodzi z roku 1375. Wymieniony w niej został prawdopodobnie jej pierwszy rektor Jakub z Krakowa⁴⁶. Po raz kolejny szkoła wspomniana została w 1386 roku w związku z fundacją ołtarza św. św. Antoniego i Leonarda dokonaną przez kasztelana krakowskiego Jana z Melsztyna⁴⁷.

W 1386 roku szkoła miała się mieścić w budynku drewnianym, w którym mieszkali scholarzy, a później również studenci Akademii. W wieku XV został on przebudowany najprawdopodobniej na budowlę murowaną. Od połowy XVI wieku w źródłach pojawiają się częste informacje na temat złego stanu tego budynku. W 1599 roku wizytator stwierdził, że kolegiata posiada dom murowany dla rektora, ale ze złym dachem⁴⁸. O dokładnym wyglądzie budynku szkoły dowiadujemy się dopiero z opisów z XVIII–XIX wieku. Według nich była to budowla piętrowa, z salami do nauki na parterze oraz izbami mieszkalnymi na piętrze⁴⁹. Pierwsza, drewniana szkoła znajdowała się na terenie cmentarza. Późniejsza, w związku ze zmianami otoczenia kościoła, stała na placu pomiędzy pałacem Wielopolskich a tyłami trzech pierwszych kamienic przy kościele⁵⁰.

Szkoła przy kościele Wszystkich Świętych znana była z częstych awantur, w które zamieszani byli zarówno scholarzy, jak i broniący swoich podopiecznych magistrzy. Tak na przykład: Walenty Słomiński z Litwy, student przebywający w kościele Wszystkich Świętych, poranił pacholków miejskich, za co został oskarżony i uwięziony. Po bójce, do której doszło w 1442 roku pomiędzy scholarzami Albertem z Pobiedzisk oraz Jakubem z Nowego Miasta w diecezji poznańskiej na cmentarzu przykościelnym musiano wspomniany cmentarz rekoncyliować z powodu przelewu krwi⁵¹. Złotniczka krakowska Barbara zrezygnowała z korepetycji dawanych jej synowi przez Grzegorza scholara z kościoła

⁴⁶ KDMKr, s. 59, 63.

⁴⁷ KDMp, s. 6–8.

⁴⁸ J. Krukowski, *Z dziejów szkolnictwa parafialnego w Krakowie w okresie odrodzenia*. Kraków 1986, s. 148; S. Kot, *Szkolnictwo parafialne w Małopolsce XVI–XVIII w*. Lwów 1912, s. 32.

⁴⁹ J. Krukowski, *Z dziejów szkolnictwa parafialnego...*, s. 148–149.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ *Teksty źródłowe do dziejów kultury i sztuki z archiwaliów kurialnych i kapitułnych w Krakowie 1441–1450*. Wyd. B. Przybyszewski. W: *Cracovia artificum. Supplementa*. T. 4. Kraków 1993, nr 155, s. 84–85.

Wszystkich Świętych i odprawiła go bez zapłaty za pobicie jej syna⁵². W 1540 roku doszło do tego, że z rąk scholarów od Wszystkich Świętych odniosła rany straż miejska. Na rozprawie pojawił się nawet rektor Akademii Jan z Sanoka. Kierownikiem szkoły był w tym czasie Paweł z Raciąży⁵³.

Najgłośniejszą awanturą w dziejach szkolnictwa parafialnego Krakowa był tumult młodzieży z roku 1549, który wybuchł przy kościele Wszystkich Świętych i swoim zasięgiem objął wszystkie szkoły parafialne Krakowa, skutkując sporem z królem. Wydarzenie to doprowadziło młodzież szkolną do decyzji o emigracji z miasta⁵⁴.

Czynnikiem niewątpliwie pogłębiającym świadomość przynależności do poszczególnych parafii były organizacje brackie. W kościele Wszystkich Świętych swoje ołtarze posiadały cechy malarzy, szewców, ślusarzy, mieczników, wędzildarzy. Przy kościele istniało także Bractwo Ubogich, zwane również Bractwem Zebrzących, które erygowane zostało 14 stycznia 1433 roku przez kard. Zbigniewa Oleśnickiego za zgodą plebanów tego kościoła Mikołaja Starszego i Mikołaja Kranza⁵⁵. W dokumencie zaznaczono, że bracia i siostry mieli zrzekać się w celu osiągnięcia zbawienia, by wspólnie móc odmawiać modlitwy, uczestniczyć w mszach, odprawiać egzekwie, modlić się za zmarłych oraz czynić inne miłosierne uczynki. Bardzo ważne miejsce w statutach posiadały godny pogrzeb chrześcijański i modlitwy za zmarłych członków⁵⁶. Za nieprzestrzeganie ujętych w statucie brackim nakazów groziły kary⁵⁷.

⁵² Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu. Z archiwaliów kapitulnych i kurialnych krakowskich. [T. 9:] 1539–1541. W: *Źródła do Dziejów Wawelu*. T. 12, cz. 2. Wyd. B. Przybyszewski. Kraków 1991, nr 546, s. 68.

⁵³ Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu. Z archiwaliów kapitulnych i kurialnych krakowskich. 1545–1550. W: *Źródła do Dziejów Wawelu*. T. 12, cz. 4. Wyd. B. Przybyszewski. Kraków 2008, nr 1987, s. 58.

⁵⁴ A. Karbowski, *Rozpróśnienie młodzieży szkolnej krakowskiej w r. 1549*. Kraków 1900.

⁵⁵ *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*. Wyd. S. Kuraś. Cz. 2. W: *Materiały Źródłowe do Dziejów Kościoła w Polsce*. T. 4. Lublin 1973, nr 318, s. 188–191; M. Koczerska, *Zbigniew Oleśnicki i kościół krakowski w czasach jego pontyfikatu (1423–1455)*. Warszawa 2004, nr 57, s. 342–343.

⁵⁶ E. Wiśniowski, *Bractwa religijne na ziemiach polskich w średniowieczu*. „Roczniki Historyczne” R. 17: 1969, z. 2, s. 51–81.

⁵⁷ A. Bruździński, *Bractwa religijne w siedemnastowiecznym Krakowie*. W: *Historia świadectwem czasów. Księdzu profesorowi Markowi Tomaszowi Zahajkiewiczowi*. Pod red. W. Bielaka, S. Tylusa SAC. Lublin 2006, s. 103–147; H. Zaremska, *Bractwa w średniowiecznym Krakowie*. Wrocław 1977, s. 106–111.

Kościół Wszystkich Świętych posiadał odpust 100-dniowy udzielony mu przez kard. Zbigniewa Oleśnickiego 23 października 1449 roku. Dokument jest pierwszym w Polsce tego rodzaju zabytkiem ozdobionym zdobną miniaturą. Miniatura ta przedstawia nowo mianowanego kardynała (wręczenie insygniów kardynalskich 1 X 1449) wraz z papieżem Mikołajem V i św. Hieronimem pod przedstawieniem Chrystusa adorowanego przez Wszystkich Świętych⁵⁸.

Wygląd zewnętrzny kościoła Wszystkich Świętych

Z zachowanych rycin⁵⁹, badań archeologicznych oraz przekazów źródłowych wynika, że kościół Wszystkich Świętych był budowlą kamiennie-ceglaną, orientowaną na rzucie zbliżonym do kwadratu, przykrytą dwuspadowym dachem⁶⁰. Korpus opięty był szkarpami umieszczonymi wzdłuż ścian i na narożnikach, pomiędzy którymi znajdowały się ostrołukowe okna. Do korpusu przylegało węższe prezbiterium oraz wieża i kaplica po stronie południowej, zakrystia, skarbiec i dom kolegiacki po stronie północnej⁶¹. Dwuprzęsłowe prezbiterium zamknięte było od wschodu czterema odcinkami wieloboku ze szkarpą na osi środkowej oraz dwoma szkarpami bocznymi. Podobnie jak w korpusie znajdowały się tam wysokie i wąskie ostrołukowe okna, w tym przypadku rozdzielone blendami. W zadaszeniu prezbiterium znajdowało się okno poddaszowe⁶². Na szkarpie

⁵⁸ M. Koczerska, *Zbigniew Oleśnicki i kościół krakowski...*, nr 57, s. 256–257, nr 177, s. 402; M. Walczak, *Ikonomia miniatury na dokumencie odpustowym kardynała Zbigniewa Oleśnickiego z r. 1449 w świetle papieskiej i soborowej propagandy w średniowieczu*. W: *Magistro et Amico amici discipulique. Lechowi Kalinowskiemu w osiemdziesięciolecie urodzin*. Pod red. J. Gadomskiego. Kraków 2002, s. 481–504; B. Miodońska, *Małopolskie malarstwo książkowe. 1320–1540*. Warszawa 1993, il. 147, 159.

⁵⁹ Pełne zestawienie rycin zob. I. Kęder, W. Komorowski, *Ikonomia Placu Wszystkich Świętych oraz ulicy Franciszkańskiej, Poselskiej, Senackiej i Kanoniczej w Krakowie*. Kraków 2007, s. 53, 54, 66–82.

⁶⁰ DLb, t. 2, s. 6; J. Wyrozumski, *Kraków do schyłku wieków średnich*. W: *Dzieje Krakowa*. Pod red. J. Bieniarzówny, J. M. Małeckiego. T. 1. Kraków 1992, s. 122; J. Klepacka, *Kościół WW. Świętych...*, s. 43–45.

⁶¹ J. Klepacka, *Kościół WW. Świętych...*, s. 38–39.

⁶² Tamże; M. Rożek, *Nieistniejące kościoły Krakowa*. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” T. 33: 1983, s. 97–101; M. Goras, *Zaginione gotyckie kościoły Krakowa*. Kraków 2003, s. 68–70.

środkowej znajdowała się wnęka przykryta daszkiem, pod którym umieszczony był obraz Jezusa Miłosiernego, powstały w wieku XVIII⁶³.

W fasadzie zachodniej budowli znajdowało się wejście główne położone na osi. W XVIII wieku do jej środkowej części „przyklejono” ganek na arkadzie, łączący dom kolegiacki z kościołem⁶⁴. Fasada zwieńczona była trójkątnym szczytem z blendami zamkniętymi półokrągłymi łukami.

Przylegającą do kościoła po stronie południowej kaplicę nazwano w 1490 roku *capella antiqua*, co świadczy o jej wczesnym pochodzeniu. Była ona założona na planie kwadratu, zasklepiona krzyżowo, pokryta pulpitowym dachem. Otwierała się na kościół swoją północną ścianą, w południowej znajdowało się duże okno⁶⁵. Wieża powstała prawdopodobnie w XVI wieku, choć w dokumencie odpustowym kard. Zbigniewa Oleśnickiego wspomniano o jej budowie⁶⁶. Zbudowana na planie kwadratu pięciokondygnacyjna wieża posiadała półkuliście zamknięte okna znajdujące się na każdym piętrze. W wizytacji radziwiłłowskiej zapisano, iż były w niej 3 dzwony⁶⁷. Początkowo przykryta była hełmem gotyckim, w 1775 roku zmieniono hełm na barokowy, wykonany przez Dominika Pucka⁶⁸. Cechował ją brak szkarp oraz zwięzające się uskokowo piętra. Na parterze wparta była na 4 filarach⁶⁹. Nietypowe usytuowanie wieży tłumaczone jest wzniesieniem terenu od wschodniej strony kościoła, przez co górowała nad kościołem oraz tą częścią miasta⁷⁰. Nie wiadomo, kiedy powstały zakrystia i skarbiec, budowle dwukondygnacyjne znajdujące się po północnej stronie kościoła⁷¹. Na całej długości elewacji południowej znajdowały się przybudówki oraz wejście do krypty⁷².

⁶³ I. Kęder, W. Komorowski, *Ikonografia placu...*, s. 66.

⁶⁴ Tamże, s. 75–76.

⁶⁵ J. Klepacka, *Kościół WW. Świętych...*, s. 42; I. Kęder, W. Komorowski, *Ikonografia placu...*, s. 70.

⁶⁶ M. Koczerska, *Miniatura na dokumencie odpustowym kardynała Oleśnickiego z 1449 r.* „Biuletyn Historii Sztuki” T. 45: 1983, z. 2, s. 163–174.

⁶⁷ AWiz, s. 29.

⁶⁸ Hełm wzorowany był na hełmach wieży Zegarowej katedry wawelskiej i wieży kościoła św. Anny. Ze względu na jej piękno pierwotnie zdecydowano się na jej pozostawienie; decyzję o rozbiórce podjęto w roku 1842; I. Kęder, W. Komorowski, *Ikonografia placu...*, s. 78; J. Klepacka, *Kościół WW. Świętych...*, s. 64.

⁶⁹ W. Zin, *Z badań nad kościołem Wszystkich Świętych w Krakowie*. „TeKa Komisji Urbanistyki i Architektury” T. 8: 1974, s. 5–17.

⁷⁰ J. Klepacka, *Kościół WW. Świętych...*, s. 43–44.

⁷¹ W. Zin, *Z badań nad kościołem...*, s. 5–17.

⁷² I. Kęder, W. Komorowski, *Ikonografia placu...*, s. 71.

Oprócz wejścia głównego umieszczonego w fasadzie zachodniej kościoł posiadał jeszcze wejścia boczne od północy i południa, które były otoczone kamiennymi portalami⁷³. Wejście północne przykryte było nakrytą daszkiem pulpitowym małą przybudówką⁷⁴.

Przy kościele istniał cmentarz wymieniony w dokumencie Jana Grota. Stała na nim ogrodzona murowana sygnaturka. Kości wydobyte przy rozbiórce budowli w 1838 roku przeniesiono na cmentarz Rakowicki. W czasie badań archeologicznych za każdym razem natykano się na groby znajdujące się wokół świątyni, co świadczy o jego przeludnieniu. Według relacji Kazimierza Radwańskiego rozwój cmentarza doprowadził do zniszczenia warstwy średniowiecznej⁷⁵. W czasie badań przeprowadzonych w 1984 roku odkryto ciekawy pochówek kobiety z niemowlęciem, której głowa prawdopodobnie przykryta była materiałem (?) z naszytymi szklanymi koralikami. W grobie znajdowały się także fragmenty naczyń wczesnośredniowiecznych⁷⁶. W czasie badań w 2003 roku natknięto się na ossarium, które było zadaszonym murowanym budynkiem⁷⁷. Kościół razem z cmentarzem otoczony był murem.

Na placu pozostałym po rozbiórce kościoła kilkakrotnie prowadzone były badania archeologiczne. W czasie wykopalisk wydobyto fragmenty naczyń wczesnośredniowiecznych i średniowiecznych. Większość wydobytego materiału archeologicznego pochodziła z okresu kościoła gotyckiego. Podczas eksploracji uwagę zwracały odnajdywane w murach gotyckiego prezbiterium oraz nawy wtórnie użyte kostki romańskie oraz ułamki późnoromańskich płytek ceramicznych z plastycznym ornamentem roślinnym i geometrycznym⁷⁸. Do niewątpliwie ciekawych znalezisk należy denar Władysława Łokietka wydobyty w wykopie fundamentowym przy południowo-zachodniej szkarpie narożnika kościoła⁷⁹. Kazimierz Radwański, Janusz Firlet i Zbigniew Pianowski na podstawie dokonanych odkryć uznali, że możliwe jest potwierdzenie fazy romańskiej kościoła oraz hipotez niektórych historyków uważających,

⁷³ AWiz, s. 25–26.

⁷⁴ I. Kęder, W. Komorowski, *Ikonoografia placu...*, s. 67.

⁷⁵ K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny...*, s. 199.

⁷⁶ *Informator archeologiczny...*, s. 130–131.

⁷⁷ Jego istnienie potwierdza również AWiz, s. 29.

⁷⁸ K. Radwański, *Sprawozdanie z prac badawczych prowadzonych w 1961 r. na terenie Krakowa. „Materiały Archeologiczne”* T. 4: 1963, s. 363–368; K. Radwański, *40 lat istnienia oraz 40 lat badań archeologicznych w Krakowie. „Materiały Archeologiczne”* T. 28: 1995, s. 18.

⁷⁹ *Informator archeologiczny: badania 1984*. Warszawa 1985, s. 130–131.

że początki budowli sięgają co najmniej 1227 roku⁸⁰. Odkrycia zaprzeczyły także istnieniu kościoła drewnianego, który miał poprzedzać powstałą pod koniec XIII wieku budowlę murowaną⁸¹. Nie ma jednakże żadnych danych świadczących o pierwszej fazie budowy kościoła oraz o jego wyglądzie. Przekaz ikonograficzny, dane historyczne oraz archeologiczne wskazują na budowlę już gotycką. Możliwe, że kościół gotycki powstał po pożarze 1306 roku, który strawił tę część miasta, nie można jednak uważać tej przesłanki za rzecz pewną, gdyż w przekazie zostało stwierdzone jedynie, iż pożar objął „civitas circa apud omnes sanctos”⁸². Hipotezie o przebudowie kościoła po pożarze zaprzeczają relikty detalu odkryte podczas badań wykopaliskowych świadczących o pracach prowadzonych jeszcze prawdopodobnie w początkach wieku XV. Z tego okresu pochodzą również okna ze strony południowej, znane ze szkiców J. Brodowskiego stworzonych w XIX wieku⁸³. Okna te istniały zapewne w roku 1440, gdyż niejaki Hannus, szklarz, podjął się ich naprawy⁸⁴. Również układ dwunawowy popularny w okresie kazimierzowskim może świadczyć o późniejszej przebudowie kościoła⁸⁵.

Ciekawą hipotezę wysunął Krzysztof Moskał⁸⁶. Wykazuje on podobieństwo pomiędzy krakowskim kościołem Wszystkich Świętych a pierwotnym kościołem parafialnym w Tarnowie (1330–1346, od 1400 kolegiata), powstałym z fundacji Spycimira, wojewody krakowskiego, budowniczego tarnowskiego zamku⁸⁷.

⁸⁰ K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny. Rozwój przestrzenny*. Kraków 1975, s. 199.

⁸¹ P. H. Pruszczyk, *Klejnoty Stołecznego Miasta Krakowa albo Kościoły, y co w nich jest widzenia godnego y znacznego przez [...] krótko opisane, powtornie zaś z pilnością przeżyżrzane, y do druku z additamentem nowych Kościolow y Relikwii S. podane, z pozwoleniem Zwierzchności duchowney roku Páńskiego 1745*. Kraków 1983, s. 18; S. Tomkiewicz, *Przyczynki do historii i kultury Krakowa w pierwszej połowie XVII w.* Lwów 1912, s. 26; W. Łuszczkiewicz, *Najstarszy Kraków na podstawie badania dawnej topografii*. „Rocznik Krakowski” T. 2: 1899, s. 16.

⁸² MPH, t. 2, nr 921; por. B. Kumor, *Dzieje diecezji...*, t. 2, s. 400–425.

⁸³ Ryciny znajdują się w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa (dalej: MHMK); ostrołukowe okna wykreślone na zasadzie trójkąta równobocznego, z pojedynczą łaską i rozetowaniem o motywie trójliści; J. Klepacka, *Kościół WW. Świętych...*, s. 38–39.

⁸⁴ CA 1300–1500, nr 362, s. 115.

⁸⁵ M. Goras, *Układy dwunawowe w architekturze krakowskich mendikantów w okresie średniowiecza*. W: *Mendiykanci w średniowiecznym Krakowie*. Pod red. K. Ożoga, T. Gałuszki, A. Zajchowskiej. Kraków 2008, s. 299–324.

⁸⁶ K. Moskał, *Leliwici z Melsztyna i ich zamki*. Nowy Sącz 2007, s. 16–18.

⁸⁷ Nie zachował się żaden wiarygodny przekaz dotyczący roku urodzin Spycimira; wiadomo, że umarł w 1354/1356 roku; K. Moskał, *Leliwici z Melsztyna...*, s. 16–18; W. Dworzaczek, *Leliwici Tarnowscy...*, tabl. 1.

Kościół parafialny fundacji Spycimira powstał po lokacji miasta, pierwsza informacja źródłowa na jego temat pochodzi z 1346 roku, a znajduje się w suplice Kazimierza Wielkiego⁸⁸. Rzut tarnowskiej kolegiaty ukazuje orientowany, jednonawowy kościół z wydłużonym, węższym od nawy, pionowo zamkniętym prezbiterium z przyporami. Uderza faktyczne podobieństwo naw obydwóch kościołów oraz rozwiązania prezbiterium⁸⁹.

Wygląd wnętrza kościoła Wszystkich Świętych

Pierwszy dokładny opis wnętrza kościoła przekazuje wizytacja biskupa krakowskiego Jerzego Radziwiła. Wiemy z niej, że wnętrze podzielone było na dwie nawy oddzielone dwoma filarami na osi kościoła, które podtrzymywały sklepienie typu trójpolowego, korzystającego z trzech punktów podparcia⁹⁰. W wizytacji zapisano także, iż prezbiterium od nawy oddzielone było żelazną kratą, nad którą na tarczy znajdowało się Ukrzyżowanie Chrystusa. Kościół posiadał nowe organy, wstawione po pożarze⁹¹. Murowane cyborium znajdowało się przy ołtarzu głównym na brzegu epistoły, przed cyborium paliła się lampa⁹². W kościele znajdowała się również miedziana chrzcielnica z przykryciem spiżowym, która zachowała się do dzisiaj w kościele św. św. Piotra i Pawła. Pochodziła, zgodnie z napisem, z roku 1528. Osadzona była na marmurowych stopniach. Na czaszy umieszczony został relief Ukrzyżowania, na bokach herby Leliwa i Rogala, a niżej gmerk ludwisarza lub witryka⁹³.

W wizytacji z 1599 roku odnotowano, że w kościele w wieku XVI znajdowały się sprzęty średniowieczne oraz renesansowe. Chór muzyczny wzniesiony był na czterech kolumnach z piaskowca. Ołtarz główny nosił wezwanie Wszystkich

⁸⁸ B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do r. 1795*. T. 3. Kraków 1999, s. 215–218.

⁸⁹ M. Truszcz, *Rozwój architektury tarnowskiej katedry*. W: *Tarnów. Wielki przewodnik*. T. 2: *Stare Miasto*. [Pod red. S. Potępy]. Tarnów 1995, s. 113–133.

⁹⁰ W. Zin, *Z badań nad kościołem...*, s. 16.

⁹¹ AWiz, s. 25–26.

⁹² Tamże, s. 26.

⁹³ *Katalog zabytków sztuki w Polsce* (dalej: KZSP). T. 4: *Miasto Kraków*. Cz. 2: *Kościóły i klasztory Śródmieścia*. Tekst. Pod red. A. Bochnaka, J. Samka. Warszawa 1971, s. 79; M. Cerch, *Pomniki Krakowa Maksymiliana i Stanisława Cerchów z tekstem Feliksa Kopery*. T. 2. Kraków 1904, s. 251.

Świętych, jego opis pochodzi dopiero z 1711 roku. Był on wykonany z drewna, z figurami czterech Ewangelistów ustawionymi pomiędzy sześcioma pilastrami⁹⁴.

W kościele znajdowało się 9 murowanych ołtarzy, z których 7 było konsekrowanych. We wnętrzu umiejscowiono również odnowione obraz wotywny i sigilla oraz dwa ołtarze przenośne. Wykonany z białego marmuru ołtarz św. św. Anny i Katarzyny znajdował się pośrodku budowli. Ufundowany został wraz z altarią w 1510 roku, a patronat nad nim sprawowali krakowscy rajcy. Ołtarz Wniebowzięcia Matki Boskiej stał przy północnej ścianie przy tęczycy. Przy ołtarzu gromadziło się Bractwo Ubogich powołane w 1433 roku. Obok tej altarii, w południowym narożniku znajdował się ołtarz św. św. Piotra i Pawła, św. Mikołaja i św. Barbary erygowany przez biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego 21 sierpnia 1433 roku⁹⁵. Obok wejścia bocznego stał ołtarz św. św. Krispina i Kryspiniana pod patronatem cechu szewców, a za nim pod chórem umieszczono ołtarz Trzech Króli, przy którym zbierało się bractwo ślusarzy⁹⁶. Przy południowej ścianie naprzeciw ołtarza Trzech Króli znajdował się ołtarz Zwiastowania Najświętszej Panny Marii, św. Jana Apostoła oraz św. Walentego poświęcony w 1431 roku⁹⁷, przy którym zbierało się bractwo mieczników⁹⁸. Przy drzwiach bocznych stał ołtarz Jedenastu Tysięcy Dziewic. Kaplica pomieściła trzy ołtarze: Bożego Ciała, fundacji Melsztyńskich z XV wieku, pod opieką bractwa malarzy oraz rymarzy⁹⁹, Czterech Ewangelistów oraz św. św. Antoniego i Leonarda¹⁰⁰. Ołtarz świętych Antoniego i Leonarda ufundowany został przez Jana z Melsztyna, kasztelana krakowskiego. Dokument erekcyjny wydał biskup krakowski Jan Radlica 23 sierpnia 1386 roku¹⁰¹.

W źródłach zawarta jest także informacja o trzech ołtarzach, niewspomnianych podczas wizytacji J. Radziwiłła w 1599 roku. Pierwszy nosił wezwanie

⁹⁴ J. Klepacka, *Kościół WW. Świętych...*, s. 47.

⁹⁵ *Codex diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis continet privilegia et documenta quae res gestas Academiae eiusque beneficia illustrant*. Ps. 1: *Pertinet ab Anno 1365 usque ab Annum 1440*. Wyd. Ż. Pauli, F. Piekosiński. T. 1. Cracoviae 1870, nr 91, s. 178–181.

⁹⁶ W kościele św. św. Piotra i Pawła znajduje się obraz z nasady ołtarzowej malowany na desce i przedstawiający św. św. Krispina i Kryspiniana z palmą i mieczem. Umieszczony w górnej części obrazu Chrystus trzyma nad głowami świętych korony męczeństwa.

⁹⁷ Archiwum Narodowe w Krakowie sygn. 1358, k. 16v; J. Rajman, *Średniowieczne patrocinia krakowskie*. Kraków 2002, s. 54.

⁹⁸ AWiz, s. 32, 48.

⁹⁹ Tamże, s. 33, 37, 38.

¹⁰⁰ J. Klepacka, *Kościół WW. Świętych...*, s. 43–46; M. Rożek, *Nieistniejące kościoły...*, s. 97–100.

¹⁰¹ KDMp, t. 4, nr 974, s. 6–8.

św. Tomasza Apostoła, a informacja o nim pochodzi z roku 1513¹⁰². Drugi nosił wezwanie Świętego Ducha, św. Zygmunta i 10 Tysiocy Rycerzy Męczenników¹⁰³. Erygowany został w 1403 roku przez Elżbietę wdowę po Spytku Melsztyńskim wojewodzie krakowskim¹⁰⁴. Ostatni ołtarz pod wezwaniem św. św. Macieja i Mateusza, po raz pierwszy wzmiankowany w 1472 roku, znajdował się na cmentarzu kościelnym¹⁰⁵.

Kolejna wizytacja przeprowadzona z inicjatywy biskupa krakowskiego Kazimierza Łubieńskiego w 1711 roku przedstawia zmiany, które zaszły w kościele przez kolejnych 200 lat. Zniknęła część ołtarzy wspomnianych w poprzedniej wizytacji bp. Radziwiłła: miejsce ołtarza św. św. Anny i Katarzyny, do tej pory znajdującego się na środku nawy, zajęła chrzcielnica z roku 1528, w miejscu ołtarza Zaśnięcia Matki Boskiej stanął nowy, pod wezwaniem Zwiastowania Matki Boskiej z obrazem przywiezionym z Węgier, z antepedium z rozebranego ołtarza znajdującego się według wcześniejszych przekazów pod chórem. Przy wejściu od strony północnej znajdował się przeniesiony tu spod chóru ołtarz Trzech Króli¹⁰⁶, którego miejsce z kolei zajął ołtarz św. Anny, dawniej znajdujący się pośrodku kościoła. Zniknął ołtarz pw. Jedenastu Tysiocy Dziewic, w jego miejscu stał ołtarz św. Andrzeja. Przy tęczycy, z prawej strony, stało nowe cyborium ze starym antepedium, które pochodziło prawdopodobnie z ołtarza Bożego Ciała wymienianego wcześniej w kaplicy. W kaplicy znajdował się tylko jeden ołtarz, nowej fundacji, pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny. Powstały nowe stalle ozdobione starymi oponami (czyli ściennymi tkaninami dekoracyjnymi) oraz ambona, pojawiły się nowe obrazy. W okresie po 1711 roku usunięte zostały kolumny śródnawowe, co doprowadziło do zmiany sklepienia w nawie najprawdopodobniej na kolebkowe. Ściany pokryły freski autorstwa Walentego Janowskiego, w ołtarzu głównym pojawił się zachowany do dzisiaj obraz Wszystkich Świętych autorstwa Łukasza Orłowskiego¹⁰⁷.

¹⁰² J. Rajman, *Średniowieczne patrocinia...*, s. 53, 221.

¹⁰³ Tamże, s. 53.

¹⁰⁴ *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława*. Wyd. F. Piekosiński. T. 1. Kraków 1874, nr 471, s. 277–280.

¹⁰⁵ J. Rajman, *Średniowieczne patrocinia...*, s. 53.

¹⁰⁶ T. Żebrawski, *O kościołach ubyłych w Krakowie*. W: tenże, *Rozmaitości*. Kraków 1865, s. 13 wspomina, że obraz został zakupiony przez Jana Librowskiego, którego syn Antoni przekazał go Towarzystwu Naukowemu Krakowskiemu.

¹⁰⁷ J. Klepacka, *Kościół WW. Świętych...*, s. 46–56.

Większość sprzętów i wyposażenia kościoła Wszystkich Świętych została zniszczona w ciągu wieków. Do zaginięcia i rozproszenia się elementów wystroju kościoła przyczyniła się najbardziej decyzja o jego rozbiórce. Część sprzętów została zlicytowana oraz przeniesiona do innych krakowskich i podkrakowskich kościołów (św. św. Piotra i Pawła, św. Anny, NMP na Piasku, św. Mikołaja oraz do Jaworzna, Pleszowa i Czernichowa), o losach części wyposażenia nie posiadamy żadnych informacji.

Z gotyckiego urządzenia kościoła zachowały się jedynie dwa relikwiarze w formie drewnianych herm św. Urszuli¹⁰⁸ i św. Stanisława oraz brązowa chrzcielnica. W kościele św. św. Piotra i Pawła przechowywany jest także związany z kościołem temperowy obraz na desce lipowej przedstawiający Matkę Boską z Dzieciątkiem typu tzw. Piekarskiego z połowy XV wieku, przywieziony do kościoła Wszystkich Świętych z Węgier w roku 1646¹⁰⁹.

Z licznych epitafiów znajdujących się w kościele do końca XVI wieku zachowało się do naszych czasów epitafium Marcina Pilzneńskiego z 1591 roku umieszczone w kościele św. Mikołaja na Wesołej¹¹⁰ oraz epitafium Kaspra Mech-

¹⁰⁸ Od 1870 roku przechowywana jest w Gabinetie Archeologicznym UJ; *Kraków – Europejskie miasto prawa magdeburskiego 1257–1791. Katalog wystawy*. Pod red. G. Lichończak-Nurek. Kraków 2007, s. 568–569; M. Cerch, *Pomniki Krakowa Maksymiliana i Stanisława Cerchów z tekstem Feliksa Kopery*. T. 1. Kraków 1904, s. 86–88.

¹⁰⁹ O obrazie wspomina P. H. Pruszczyk, *Klejnoty Stołecznego Miasta Krakowa albo Kościoły...*, s. 19; zob. KZSP, t. 4, cz. 2, tekst, s. 75; KZSP, t. 4, cz. 2, ilustracje, fig. 318; J. Gadomski, *Gotyckie malarstwo tablicowe Małopolski 1460–1500*. Warszawa 1988, s. 170–173; M. Schuster-Gawłowska, *Gotycka Hodegetria z dawnego kościoła p.w. Wszystkich Świętych w Krakowie. Historia konserwacji*. W: *Artifex doctus. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Gadomskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. T. 2. [Pod red. W. Bałusa, W. Walanusa, M. Walczaka]. Kraków 2007, s. 259–264, uważa, że obraz jest wytworem szkoły małopolskiej i powstał dla kościoła Wszystkich Świętych w latach 1460–1470, przywieziony zaś z Węgier obraz utożsamia z drugim zachowanym tego typu zabytkiem przedstawiającym Matkę Boską z Dzieciątkiem typu MB Różańcowej (karmelitańskiej), zachowanym w kościele parafialnym w Liszkach, również wspomnianym przez P. H. Pruszczyka; warto wspomnieć również, że po ostatniej konserwacji przeprowadzonej w 2003 roku na obrazie odtworzony został napis z antyfoną „Regina coeli letare...” pisany gotycką minuskułą w otoku nimbu Matki Boskiej. Zob. J. Gadomski, *Gotyckie malarstwo tablicowe Małopolski 1450–1540. Addenda*. „Folia Historiae Artium” s.n. T. 12: 2009, s. 59; M. Schuster-Gawłowska, *Gotycka antyfona na obrazie „Matki Boskiej z Dzieciątkiem” z kościoła pw. Św. Św. Piotra i Pawła w Krakowie*. „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” Vol. 15: 2004, nr 3/4, s. 56–61.

¹¹⁰ J. Klepacka, *Kościół WW. Świętych...*, s. 66, przyp. 79; M. Cerch, *Pomniki Krakowa...*, t. 2, s. 238.

me'a, rajcy krakowskiego (zm. 1543) z płaskorzeźbioną, klęczącą postacią zmarłego na zewnątrz kościoła św. św. Piotra i Pawła¹¹¹.

¹¹¹ KZSP, t. 4, cz. 2, tekst, s. 86; M. Cerch, *Pomniki Krakowa...*, t. 2, s. 235; w powstałej na początku wieku XX pracy Maksymiliana i Stanisława Cerchów, do której tekst napisał Feliks Kope-ra, wymienione zostały znane autorom z przekazów lub istniejące epitafia znajdujące się dawniej w kościele Wszystkich Świętych, a przeniesione do innych krakowskich kościołów. Autorzy wymieniają szesnaście epitafium powstałych do końca XVI wieku. Według ich przekazu najstarsze znajdujące się w kościele epitafium było wystawione w 1511 roku dla Jana Pereusa, ludwisarza krakowskiego, i jego żony Elżbiety Tymłownej. Kolejne epitafia: wystawione w 1543 roku dla Zegarmistrzowej Anny, żony Marcina; Cywińskiego Bartłomieja z Płocka, dworzanina królewskiego (zm. 1552); zaginiony nagrobek Walentego Rumienko, obywatela i szewca krakowskiego (zm. 1550); Łukasza Górnickiego, rajcy krakowskiego (zm. 1551); Franciszka z Nawary „de Radicibus”, obywatela krakowskiego, aptekarza Zygmunta I (zm. 1554, nagrobek postawiono w 1560); postawiony przez żonę Urszulę dla zmarłego w 1572 roku Macieja Gwoźdźcia, obywatela krakowskiego; postawione przez męża Stanisława dla zmarłej w 1572 roku Anny Kotlickiej z Fabrów; wystawione przez Marcina Kromera, biskupa warmińskiego, w 1582 roku dla brata Andrzeja Kromera (zm. 1538); Gumowskiego Jakuba, wójta i mieszczanina krakowskiego (zm. 1589) i Marcina Sarskiego (zm. 1580), złotnika i mieszczanina krakowskiego, męża Zofii z Gumowskich; Marcina Fierleja i jego żony Katarzyny, mieszczan krakowskich (zm. 1589), którym epitafium postawił Jan Firlejowicz; postawiony przez Jana Pernusa i jego żonę Zofię dla Jakuba Młodzianowskiego, złotnika krakowskiego (zm. 1597). W kościele znajdowały się także epitafia dwóch ostatnich XVI-wiecznych prałatów: prepozyta Walentego z Widawy (zm. 1601) i dziekana Alberta Chociszewskiego (zm. 1600). Zob. M. Cerch, *Pomniki Krakowa...* T. 2. Kraków 1904, s. 177, 242, 244, 246, 247, 248; M. Cerch, *Pomniki Krakowa Maksymiliana i Stanisława Cerchów z tekstem Feliksa Kopyry*. T. 3. Kraków 1904, s. 281, 287; Katalog Zabytków Sztuki w Polsce wymienia zachowane epitafia Marcina Józefa Łaskawskiego, kanonika i koadiutora kapituły przy katedrze krakowskiej, Kazimierza Jarmudowicza, rektora Uniwersytetu Krakowskiego i kanonika katedralnego, Barbary Powsińskiej (zm. 1612), matki opata jędrzejowskiego, epitafium z nagrobka Beniamina Laniera, złotnika królewskiego i mieszczanina krakowskiego (zm. 1624) fundowane przez jego brata Pawła, Stanisława Zatorskiego, intrologatora i mieszczanina krakowskiego i jego żony Anny ufundowane za życia w 1664 roku, Kunegundy Dopkiewiczowej (zm. 1763) oraz Wojciecha Bekierskiego (zm. 1767) przeniesione do kościoła świętych Piotra i Pawła. Zob. KZSP, t. 4, cz. 2, tekst, s. 84–86. Ponadto T. Żebrowski, *O kościołach ubytych w Krakowie...*, s. 13 wymienia również epitafia we wnętrzu kościoła: Hiacynta Tomaszewicza h. Prus (1682), Andrzeja Bronkowskiego (1612), Wincentego Smacznińskiego (1804), Jakuba Górskiego (1652), Stanisława Różyckiego (1652), Tomasza Świniarskiego (1641), Jana Krosnera (1631), Samuela Formankowicza (1692), Mikołaja Lidzbińskiego (1605), Stanisława Czaplica (1648), Jana Grabowskiego (1665), Alberta Kownackiego (1646), Alberta Łacuckiego (1686); na zewnętrznych ścianach kościoła: Antoniego Krantza (1784), Zygmunta Kaszewicza (1785), Pawła Karczewskiego (1624), Katarzyny Winkler (1762), Agnieszki z Dobkowskich Aydaszewskiej (1772), Franciszka Zynka (1783), Florianą Albińskiego (1805), Antoniego Bednarskiego (1810), Jana Brzechwy (s.a.), Marcina i Salomei Krzyżanowskich (s.a.); oraz epitafia wymienione u Starowolskiego: Zofii Bolkowskiej (1606), Piotra i Zofii Kalina (1610), Baltazara Brussika i jego żony (1627), Katarzyny, córki

Ostatnie lata kościoła. Zakończenie

Wiek XVII i początek wieku XVIII był okresem świetności kościoła Wszystkich Świętych. W roku 1612 za pontyfikatu bp. Tomickiego odbył się w nim synod diecezji krakowskiej namalowany na polichromii z 1763 roku pędzla Walentego Janowskiego¹¹². Dzięki akwareli J. Brodowskiego, przedstawiającej jeden z fresków, znany jest obraz wnętrza budowli. Wiadome jest, że kościół w pewnym stopniu ucierpiał w czasie huraganu w roku 1703¹¹³.

Od początku XIX wieku pozbawiona należytej opieki budowla popadała w ruinę. Andrzej Grabowski zapisał: „już od kilkunastu lat kościół ten był zamknięty z powodu porysowanego sklepienia i z obawy, aby nie było smutnego wypadku”¹¹⁴. Około 1820 roku, ze względu na bezpieczeństwo, nabożeństwa przeniesiono najpierw do franciszkanów, a w 1832 roku do kościoła św. św. Piotra i Pawła, który do dnia dzisiejszego pełni funkcje parafialne.

W 1835 roku Komitet Upiększania Miasta podjął decyzję o wyburzeniu kościoła Wszystkich Świętych. W 1840 roku na placu stała część murów należących do przybudówek kościelnych znajdujących się po południowej stronie budowli oraz wieża, która podzieliła los kościoła dwa lata później. Wraz z kościołem parafialnym rozebrano także kamienice nr 208, 209, 210, gdzie mieszkali wikariusze, którzy przeniesieni zostali do kamienic przy ul. Kanoniczej¹¹⁵. Z części materiału pozostałego z rozbiórki zaczęto budować nieukończony w ostatecznym rachunku szpital na Strzelnicy (Wesoła), część budulca wykorzystana została na wybudowanie muru wokół rozrastającego się cmentarza na Rakowicach¹¹⁶. Wyposażenie kościoła posłużyło innym świątyniom, wiele jego elementów trafiło do krakowskiego kościoła św. św. Piotra i Pawła (m.in. chrzcielnica z 1528 roku, ołtarz Wszystkich Świętych z ołtarza głównego namalowany przez Łukasza

Kacpra Siemka (1630), Stanisława Milżeckiego (1641), ks. Macieja Sporetiusa (1642), szweda Ludwika Gustawa Kaksyńskiego (1652), Jana Cynerskiego (1654).

¹¹² Wygląd polichromii znany jest z zachowanych akwarel J. Brodowskiego znajdujących się w MHMK.

¹¹³ A. Górny, K. Piwowarski, *Kraków w czasie drugiego najazdu Szwedów na Polskę 1702–1709*. Kraków 1932.

¹¹⁴ A. Grabowski, *Kościół miasta Krakowa. Wypisy z dzieł*. Wyd. J. Stasiak, A. Wawryszczuk. Kraków 2007, s. 71–72.

¹¹⁵ S. Kawecki, *Opis miasta Krakowa w obrębie okopów w r. 1836*. Wyd. A. Chmiel. Kraków 1927, s. 29.

¹¹⁶ A. Grabowski, *Kościół miasta Krakowa...*, s. 71–72.

Orłowskiego z 1763 roku, obraz z nasady ołtarzowej malowany na desce i przedstawiający św. św. Kryspina i Kryspiniana pędzla Stanisława Wadowskiego z 1549 roku, obraz Zwiastowanie Najświętszej Marii Panny z początku XVIII wieku¹¹⁷¹¹⁸. Ponadto sprzęty trafiły do kościołów w Jaworznie (ołtarz św. Andrzeja i Ukrzyżowania, dzwon), św. Wincentego w Pleszowie (barokowy ołtarz – marmurowy, stopnie ołtarzowe, część posadzki) oraz do Czernichowa (barokowy portal). Organy sprzedane zostały do kościoła w Wadowicach, do Liszek przeniesiony został obraz Matki Boskiej typu MB Różańcowej z 1655 roku. Epitafia wmurowano w innych krakowskich świątyniach (św. Anny, św. Mikołaja, św. św. Piotra i Pawła, karmelitów na Piasku). W ogólnym rozrachunku w połowie wieku XIX zniknął z pejzażu miasta jeden z najstarszych krakowskich kościołów.

Artykuł, jak zaznaczone zostało na wstępie, nie aspiruje do roli monografii kościoła, nawet w tak ograniczonym przedziale czasowym. Dzieje kościoła i parafii Wszystkich Świętych wymagają dalszych, szczegółowych badań, by ponownie odkryć ten zaginiony klejnot miasta.

¹¹⁷ Od 2000 roku przekazany do Muzeum Archidiecezjalnego Kardynała Karola Wojtyły w Krakowie, MAKr. 189/I. Zob. *Kraków – Europejskie miasto prawa magdeburgskiego...*, s. 567.

¹¹⁸ Ponadto do tegoż kościoła przeniesione zostały: komoda z nadwieszoną szafką z rokokową dekoracją ornamentalną, personifikacje cnót: Szczodroblivość, Czystość (?), Miłość i Męstwo, które pierwotnie znajdowały się w zapleczkach stall, obraz Wszyscy Święci z przedstawieniem Trójcy Świętej w górnej części, który pierwotnie znajdował się w ołtarzu głównym, relikwiarze: skrzynkowy z relikwiami wielu świętych (XVI w., prawdopodobnie z kolegiaty Wszystkich Świętych), rokokowy (1779) św. Kryspina i Kryspiniana fundacji członków cechu szewców krakowskich, późnobarokowy św. Jana Kantego (I poł. XVIII w.), kielich fundowany przez Jana i Zuzannę Grzyszli (?). Zob. KZSP, t. 4, cz. 2. *Tekst...*, s. 81–89.

Streszczenie

Klejnot miasta zaginiony.

Zarys dziejów krakowskiego kościoła Wszystkich Świętych do końca XVI wieku

Jeden z najstarszych krakowskich kościołów, kościół pod wezwaniem Wszystkich Świętych wznosił się na skrzyżowaniu ulic Grodzkiej i Franciszkańskiej. Zbudowany w XIII wieku, był prawdopodobnie budowlą zastępczą dla pierwszej krakowskiej parafii, przeniesionej z kościoła św. Trójcy przekazanego dominikanom. Wiadomo, że prawa parafialne posiadał w roku 1327, wtedy też po raz pierwszy dowiadujemy się o zasięgu tej najmniejszej, a zarazem najgęściej zaludnionej krakowskiej parafii. W źródłach wezwanie kościoła pojawia się po raz pierwszy w Żywocie św. Stanisława, po raz kolejny w roku 1278 wymieniony został jako świadek proboszcz Arnold. Interesującym faktem jest, że w kolejnym źródle – spisach świętopietrza z 1325–1327 roku pojawia się już dwóch proboszczów, posiadających osobne uposażenie, oraz nazywanych proboszczami części drewnianej i murowanej. W 1490 roku kościół uzyskał tytuł kolegiaty. Wtedy to zostało zniesione podwójne proboszczowstwo zamienione na dziekanie i prepozyturę. Przy kościele funkcjonowało powołane przez bp. Zbigniewa Oleśnickiego Bractwo Ubogich oraz szkoła parafialna datowana na wiek XIV.

Zachowane przekazy ikonograficzne, w większości sporządzone w okresie postępującej ruiny kościoła, oraz w czasie decyzji o jego rozbiórce ukazują budowlę dwunawową, orientowaną z płasko zakończonym prezbiterium. Do budowli przylegała wieża, zakryta, skarbiec oraz kaplica, nazywana *capella antiqua*. Opis wnętrza kościoła pochodzi z wizytacji sporządzonej w 1599 roku na polecenie biskupa krakowskiego Jerzego Radziwiłła.

W związku z decyzją Komitetu Upiększania Miasta kościół został rozebrany w roku 1835. Sprzęty kościelne zostały zlicytowane. Ostatnim jego śladem była wieża, która przetrwała do roku 1840, kiedy to podzieliła losy budowli.

Summary

City's lost jewel.

History of Cracow's All Saints church till the end of XVI century

One of the oldest churches in Krakow, dedicated to All Saints, was situated between Grodzka and Franciszkańska Street. It was built in the XIII century, could have been a replacement church for the first Cracow's parish, which was transferred from Saint Trinity church. The name of All Saints church was mentioned for the first time in *Vita S. Stanisłai*. The second time in 1278 his rector Arnold was noted. Most interesting fact is that in the Tables of Pence from 1325–1327 you can find two rectors, who had separate salary and were called rectors of wooden and brick churches. In 1490 church got a collegiate title. Then double rectory was liquidated and positions of provost and dean were established. Church was a place where Brotherhood of the Poor created by Bishop Zbigniew Oleśnicki used to work.

Our knowledge of churches looks comes from iconography which was made when the building was already a ruin. According to those sources church had two naves, was oriented and had simply completed presbytery. The building had adhered tower, sacristy, treasure and chapel, called *capella antiqua*. Description of the interior of the church comes from 1599, when Jerzy Radziwiłł, Bishop of Cracow had visited it.

According to the decision of the City Beautification Committee, the church was demolished in 1835, and church's equipment was sold on auction. The tower survived till 1840, when it shared the fate of the rest of the building.